

Tamara Scheer

Na seksualni fronti*

Beograd, Cetinje in Lublin pod avstroogrsko okupacijo v prvi svetovni vojni

SCHEER Tamara, dr., znanstvena sodelavka,
Universität Wien, Institut für Osteuropäische
Geschichte, Spitalgasse 2/Hof 1.11, A-1090 Wien,
tamara.scheer@univie.ac.at

NA SEKSUALNI FRONTI: Beograd, Cetinje in
Lublin pod avstroogrsko okupacijo v prvi svetovni
vojni

616.97: 94(497)"1914/1918"
176.5:94(497)"1914/1918"

Avstro-Ogrska je med prvo svetovno vojno zasedla Srbijo (1915-1918) in Črno goro (1916-1918). Prispevek obravnava odnos okupacijskih sil do prostitucije in spolno prenosljivih bolezni med lastnimi vojaki, častniki in ženskim delom podpornih enot ter med lokalnim prebivalstvom. Vojska je okupirana območja uporabljala kot cone, namenjene ohranjanju reda in miru v zaledju, prostor za izrabo delovne sile in virov ter kot sanitarni kordon. Kljub temu so v prestolnicah Beogradu in Cetinju nastale razmere, navidezno podobne mirnodobnim, ki so pospešile širjenje prostitucije in spolno prenosljivih bolezni. V prispevku obravnavam razsežnosti razprave o tej problematiki in predlagane protiukrepe. Vojaški zdravniki so o tej temi redno poročali, zato je pritegnila pozornost javnosti.

Ob upoštevanju razmer na zasedenem sovražnem ozemlju v prispevku prikažem, kako se je kljub tradicionalnim stereotipom glede spola med vojno spreminjal odnos do morale in kakšna je bila vloga vojske pri tem.

Ključne besede: 1. svetovna vojna, Avstro-Ogrska, Srbija, Črna gora, prostitucija, spolna bolezen

SCHEER Tamara, PhD, Research Fellow, Institute
for East European History, University of Vienna,
tamara.scheer@univie.ac.at

ON THE SEXUAL FRONT: Beograd, Cetinje and
Lublin under Austro-Hungarian Occupation during
World War I

616.97: 94(497)"1914/1918"
176.5:94(497)"1914/1918"

Austria-Hungary occupied Serbia (1915-1918) and Montenegro (1916-1918) during the First World War. This article explores the attitude of the occupiers towards prostitution and venereal disease among the indigenous population as well as among their own soldiers, officers, and female support staff. For the military, the occupied areas were zones that served purposes, such as preserving peace and order behind the front, making use of manpower and resources, and serving as cordon sanitaire. Despite this, pseudo-peace-like structures evolved in the capitals Belgrade and Cetinje that facilitated the spread of prostitution and venereal disease. I look at the scale of the debate and of the proposed countermeasures. The topic also received publicity, because the military physicians chose to publish regularly on the topic.

Based on the microcosm of occupied enemy territory, my contribution shows how ideas of morality changed during the war despite traditional gender stereotypes, and the role played by the military in these developments.

Key words: WW1, Austria-Hungary, Serbia, Montenegro, prostitution, venereal disease

* Prof. Robertu Jüttej se zahvaljujem za možnost, da ta članek, ki je izšel v nemškem jeziku že leta 2015 v časopisu *Medizin, Gesellschaft und Geschichte*, objavim v skrajšanem prevodu. Tamara Scheer, *Etappenliebe: Belgrad, Cetinje und Lublin unter österreichisch-ungarischer Besatzungsmacht im Ersten Weltkrieg*, v: *Medizin, Gesellschaft und Geschichte* 34 (2015): str. 35-63.

»Mars in Venera sta brat in sestra,« je zapisal Ludwig von Thallóczy, ki je v Beogradu opravljal funkcijo najvišjega civilnega uradnika avstroogrške okupacijske uprave v Srbiji. Njegova izjava je v določeni meri predstavljala povzetek, čeprav ni veljala le za avstroogrsko frontno zaledje v prvi svetovni vojni. V okolici garnizij so bili vedno nameščeni bordeli, vojaške pohode pa so spremljale prostitutke in spolno prenosljive bolezni. Prva svetovna vojna pa ni pomenila totaliziranja samo na področju vodenja vojaških akcij ter na »domači fronti« (v zaledju), ampak tudi na »seksualni fronti«.

Prispevek se posveča vprašanju povezav med vojnimi interesi na osnovi potreb vojne ter sobivanjem predstavnikov okupacijskih oblasti med sabo, kakor tudi s prebivalstvom dežel, ki jih je zasedla Avstro-Ogrska. V ospredju sprva stojijo vojaško ravnanje in presoja ter zamisli o načinih obvladovanja problemov. Osredotočimo se na glavna mesta avstroogrskih generalnih gubernijev, ker so bile tam zgoščene upravne strukture, prebivalstvo pa je izkazovalo najbolj raznoliko sestavo in najvišjo stopnjo fluktuacije. Radikalno spremenjena sestava takratnega mestnega prebivalstva ter relativno mirna okolica sta pripravila pogoje za dodatne konflikte in medčloveška srečanja.¹

Po nekaj neuspehih je donavski monarhiji in njenim zaveznikom od poletja (jeseni) 1915 uspelo zasesti več dežel in območij: delom ruske Poljske z glavnim mestom Lublin sta sledili Srbija in Črna gora. V vseh treh so ustanovili vojaške generalne gubernije (Militärgeneralgouvernement), ki so bili organizacijsko izločeni iz armade na fronti, civilne upravne naloge pa so prevzeli vojaki. Postopoma so to osebje dopolnjevali avstrijski in ogrski civilni uradniki, po letu 1917 pa pretežno žensko pomožno osebje iz donavske monarhije.² Zasedena ozemlja pa so še naprej služila kot etapa. Kot prometno vozlišče med fronto in domovino za dobrine, pomembne za vojno, je skrbela zlasti za ranjene in bolne,

vzpostavljala sanitarne strukture in zagotavljala red in mir v zaledju fronte.

Brž po izbruhu vojne je bilo jasno, da bodo spolno prenosljive bolezni postale resen problem, še zlasti, kar zadeva bojno pripravljenost in kasneje vojaško disciplino. Ne le, da je bilo treba obolele zdraviti in jih umakniti z bojišča, nenehno je rastlo tudi število tovrstnih samopoškodb. Čeprav so druge bolezni, kot na primer malarija v jugovzhodni Evropi, terjale veliko več smrtnih žrtev, pa je rastoče število spolno prenosljivih bolezni ogrožalo bojno pripravljenost in moralo ter povezovalo borce z domovino. Številke so bile visoke: samo v prvem letu vojne je za »sifilisom in veneričnimi boleznimi« (Syphilis und Venerie)³ zbolelo 58.585 vojakov c.kr. armade, obeh domobranstev (avstrijskega in ogrskega) ter črne vojske (Landsturm). Različna obolenja so bila pogosta že pred vojno, a se je njihovo število zmanjševalo. Dr. Josef Urbach, c.kr. polkovni zdravnik in šef oddelka v garnizionski bolnišnici št. 10 v Innsbrucku, govori za c.kr. armado o 20.000 obolelih na leto, od tega je bilo med 100 primeri spolnih bolezni 51 primerov gonoreje, 17 čankarja in 32 primerov sifilisa. Vidne so bile tudi razlike med posameznimi vojaškimi enotami in kraji, kjer so bile stacionirane. Najmanj primerov bolezni omenja pri bosansko-hercegovski pehoti in lovcih.⁴ Primeri spolnih bolezni se v enaki meri pojavljajo na fronti in v domovini. Etapa naj bi preprečevala prenos okužb ter služila kot sanitarni kordon.

¹ Avstro-Ogrska je med prvo svetovno vojno zasedla več pokrajin in dežel. Gl.: Scheer, Tamara: *Zwischen Front und Heimat: Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg*. (=Neue Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte 2). Frankfurt et al. 2009.

² Hois, Alexandra: *Weibliche Hilfskräfte in der österreichisch-ungarischen Armee im Ersten Weltkrieg*. Univ. Wien, Diplomska naloga; 2012.

³ Pirquet, Clemens (Hg.): *Volksgesundheit im Krieg*. (=Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Weltkrieges. Österreichische und ungarische Serie). Wien 1926, str. 59. Prim. tudi: *Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten, Interner Bericht von Prof. Robert Doerr an den Sanitätschef des AOK*, 6. 11. 1916, ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2312 [Dalje: Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten].

⁴ Urbach, Dr. Josef: *Die Geschlechtskrankheiten und ihre Verhütung im k.u.k. Heere, in der k.k. Landwehr und in der k.u.k. Kriegsmarine mit vergleichender Berücksichtigung fremder Staaten*. (=Militärärztliche Publikationen 142). Wien und Leipzig 1912, str. 19f. in 63. Glej še: Biwald, Brigitte: *Von Helden und Krüppel – Das österreichisch-ungarische Militär-sanitätswesen im Ersten Weltkrieg*, 2 Teile. Wien 2002.

Reveži v Lublinu čakajo na hrano
(Library of Congress Washington D. C.)

Poročilo iz zgodnjega obdobja zasedbenega režima med 23. septembrom in 10. decembrom 1915 omenja v neki lublinski bolnišnici 1.456 »veneričnih in sifilitičnih« bolnikov. Med sifilitiki je bilo 78% svežih okužb, 32% obolelih pa je bilo poročenih.⁵ Waldemar Fink, primarij v beograjski civilni bolnišnici, omenja za januar 1916 43 spolno bolnih (srbskih) bolnic, njihovo število pa je konec maja naraslo na 101 in avgusta na 335 ter šele oktobra padlo na 221. Fink je to pojasnjeval s stikom velikega števila spolno aktivnih moških, ki so bili nastanjeni v Beogradu – okupacijskih vojakov, z relativno nizkim številom kupljivih dam, do katerega je prišlo pozno jeseni 1915, pri čemer so se le-te v kratkem času okužile s spolnimi boleznimi. »Zaradi njihovega omejenega števila« bi se lahko, kakor je domneval Fink, »nadaljnje širjenje spolnih bolezni končalo«.»⁶ »Dotok« prostitutk iz zaledja ter razširjena skrivna prostitucija pa sta vsakršno zmanjšanje okužb seveda onemogočila.

Johann Steiner, glavni vojaški zdravnik vrhovnega poveljstva kopenske vojske, je opozarjal, da se spolnih bolezni – v razliko od drugih nalezljivih bolezni, kljub intenzivnemu trudu, ni dalo omejiti,⁷ ampak so se razširile še med bistveno širše sloje pre-

bivalstva, kakor pred vojno.⁸ Veliko njemu podrejenih zdravnikov, ki so delovali v okupacijski upravi, je po svojih navedbah bilo Sizifov »boj proti spolnim boleznim« in ga retorično enačilo z bojevanjem na fronti.⁹ Treba je bilo ukrepati, kajti – kot je zapisal neki zdravnik v izobraževalni brošuri: »Vneto sem se vrgel na delo! Od zore do poznega večera sem bil tam in vedno nove trume spolno bolnih vojakov so se premikale mimo mene.«¹⁰

Oglas v časopisu Militärarzt (1918)

V treh mestih, ki predstavljajo predmet raziskave, so bili ustanovljeni centri vojaške uprave. Tu niso delovala le najvišja vojaška poveljstva okupacijskih sil, ampak tudi večina največjih bolnišnic, številne skrivne in profesionalne prostitutke, kakor tudi neuradni (skrivni) ter uradni bordeli, ki jih je dovolila, nadzirala ali celo vodila vojaška uprava.¹¹ Organizacijsko so bila zasedena območja podrejena

⁵ Guth: *Geschlechtskrankheiten* (1916), str. 48. Guthov prispevek je del poročila o predavanju za vojaške zdravnike garnizije Lublin.

⁶ Fink, Waldemar: *Das Zivilspital in Belgrad*. V: *Der Militärarzt* 51, št. 2/3 (3. 2. 1917).

⁷ ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Jakob Lochbihler, Beiliegender Bericht über die Tätigkeit als Sanitätschef des MGG/S, Juni 1917.

⁸ Steiner, Johann: *Der Militärärztliche Dienst des österreichisch-ungarischen Heeres während des Weltkrieges im Hinterlande und bei der Armee im Felde* (=Carnegie-Stiftung für Internationalen Frieden, 1926), str. 103.

⁹ Že 1915 je neki avstrijski zdravnik na predavanju vojaškim in civilnim zdravnikom trdnjave Sarajevo govoril »O boju proti spolnim boleznim v vojni«, njegovo predavanje pa je bilo, kljub strogi cenzuri tudi objavljeno. A.: *Über die Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten im Kriege, Vortagsabende der Militär- und Zivilärzte der Festung Sarajevo, Sitzung vom 11. 8. 1915*. V: *Der Militärarzt* 49, 25 (23. 10. 1915), str. 408-412, tukaj str. 408.

¹⁰ Freund, Emanuel: *Wie bewahrt ihr Euch vor Syphilis: Ein Mahnwort an Soldaten und junge Männer* (S. E. dem Herrn k.u.k. FMLt. Erwin Edlen von Mattanovich, Militärkommandant von Graz, in tiefster Dankbarkeit für die Anregung zur Verfassung dieser Broschüre gewidmet). Graz 1916.

¹¹ Poročilo o »ureditvi vprašanja bordelov« pri c.k. armadi, se pravi o organiziranju bordelov na bojišču pri vojaških enotah, najdemo v: Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

c.kr. vrhovnemu vojaškemu poveljstvu oziroma načelniku njegovega oskrbovalnega urada in glavnemu vojaškemu zdravniku, ki je bil pristojen za zdravstvene ustanove ter zdravnike in negovalno osebje. Vrhovno vojaško poveljstvo oziroma vojno ministrstvo na Dunaju sta se nenehno trudila, da bi z odloki in ukazi obvladala položaj.

Postopoma so iz specialističnih oddelkov znotraj bolnišnic nastajale samostojne ustanove, ki so svoje kapacitete venomer širile. Rezervna bolnišnica Brünn v Beogradu je za oskrbo spolno bolnih preuredila nekdanjo sirotišnico. Aprila 1917 je njen vodja v svojem članku, ki je bil objavljen v časopisu *Militärarzt*, v katerem so objavljali vojaški zdravniki, tožil, da kapaciteta 120 postelj kmalu ne bo več zadoščala in bodo morali v prihodnosti veliko bolnikov odposlati v zaledje.¹² Za beograjsko »območno venerično centralo« za pripadnike vojske je veljala na primer Rezervna bolnišnica Brčko.¹³ Pošiljanju v zaledje se je bilo treba izogibati.

Vsako mesto je bilo podrejeno mestnemu poveljstvu, ki se je ukvarjalo med drugim tudi s sodstvom in npravstveno policijo, torej tudi z domačimi prostitutkami in bordeli.¹⁴ Eden izmed ukrepov na tem upravnem nivoju je bilo na primer npravstveno policijsko evidentiranje prostitutk. Za vsako oblastem znano prostitutko so izpolnili evidenčni karton ter njeno sliko vložili v fotografski album. Prostitutke so dobile izkaznico – tako imenovano zdravstveno knjižico, ki so jo morale vedno imeti pri sebi in jo prinesiti s seboj na uradni zdravniški pregled, ki je bil predpisan dvakrat tedensko. Zdravstvena knjižica je imela dva dela: prvi je vseboval osebne podatke, v drugem pa so bila pravila obnašanja in pisna navodila o zaščiti pred spolnimi boleznimi. Prostitutke so imele omejeno svobodo gibanja (niso se smele zadrževati pred šolami in cerkvami), omejen pa je bil tudi čas njihovih izhodov. Pravila obnašanja so v čakalnici uradnega zdravnika prepovedovala »prerivanje, razgrajanje,

prepiranje, petje, kajenje in pitje (ter) prostaško govorjenje.« Našteti so bili tudi tisti predmeti, ki so jih morale vedno nositi s seboj in jih pokazati in so bili predpisani za potrebe opravljanja poklica. Prvi del – v primeru mesta Lublina dvojezičen, v nemškem in poljskem jeziku – je vseboval ureditev delovnega mesta: »*napis v vpadljivem tisku v nemškem in poljskem jeziku na dobro vidnem mestu, je moral vsebovati svarilo: 'Varujte se pred spolnimi boleznimi'.*«. Pisna navodila je bilo treba obesiti na vidnem mestu v prostitutkinem stanovanju ali na delovnem mestu. Nekaj predmetov, ki jih je bilo treba pokazati že pri uradnem zdravniku, so ponovno omenili. V izkaznici so v desetih točkah naštet pod naslovom: »*Kdor se hoče ubraniti pred spolnimi boleznimi, mora imeti*«, pri čemer so bile zabrisane meje med splošno higienskimi ukrepi in tistimi, ki so služili za preventivo pred spolnimi boleznimi. Prostitutke so morale tudi dokazati, da posedujejo kondome.¹⁵

Prostituiranje torej ni bilo prepovedano in je bilo po npravstveno policijskih smernicah kaznivo le v primeru kršitev predpisov o javnem redu in miru.¹⁶ Niso pa vodili le evidence poklicnih prostitutk, ampak tudi žensk, osumljenih skrivne prostitucije, in tistih, ki so »*živele v spolni promiskuiteti*«. Te so morale »*s priporočeno obzirnostjo*« privedi na reden zdravniški pregled.¹⁷ Ta ukrep je prizadel predvsem lokalne poljske, srbske in črnogorske ženske. Odprta je bila pot ovajanju, ki so se ga tudi obilno posluževali. Ženske so lahko na silo privedli pred uradnega zdravnika in pregledali. V primeru trinajstletne Danice pa so oblasti naredile napako, vsaj tako so odločili vojaški sodniki. Deklico so zaradi podobnega imena zamenjali z neko damo »*na slabem glasu*«. Njen oče je sprva grozil, da bo stvar sam raziskal in pravico vzel v svoje roke, če oblasti prijavitelja ne bi našle in kaznovale. Postopek so

¹² Zinner, Franz: *Das k.u.k. Reservespital Brünn. V: Der Militärarzt* 51, 6 (14. 4. 1917), str. 112.

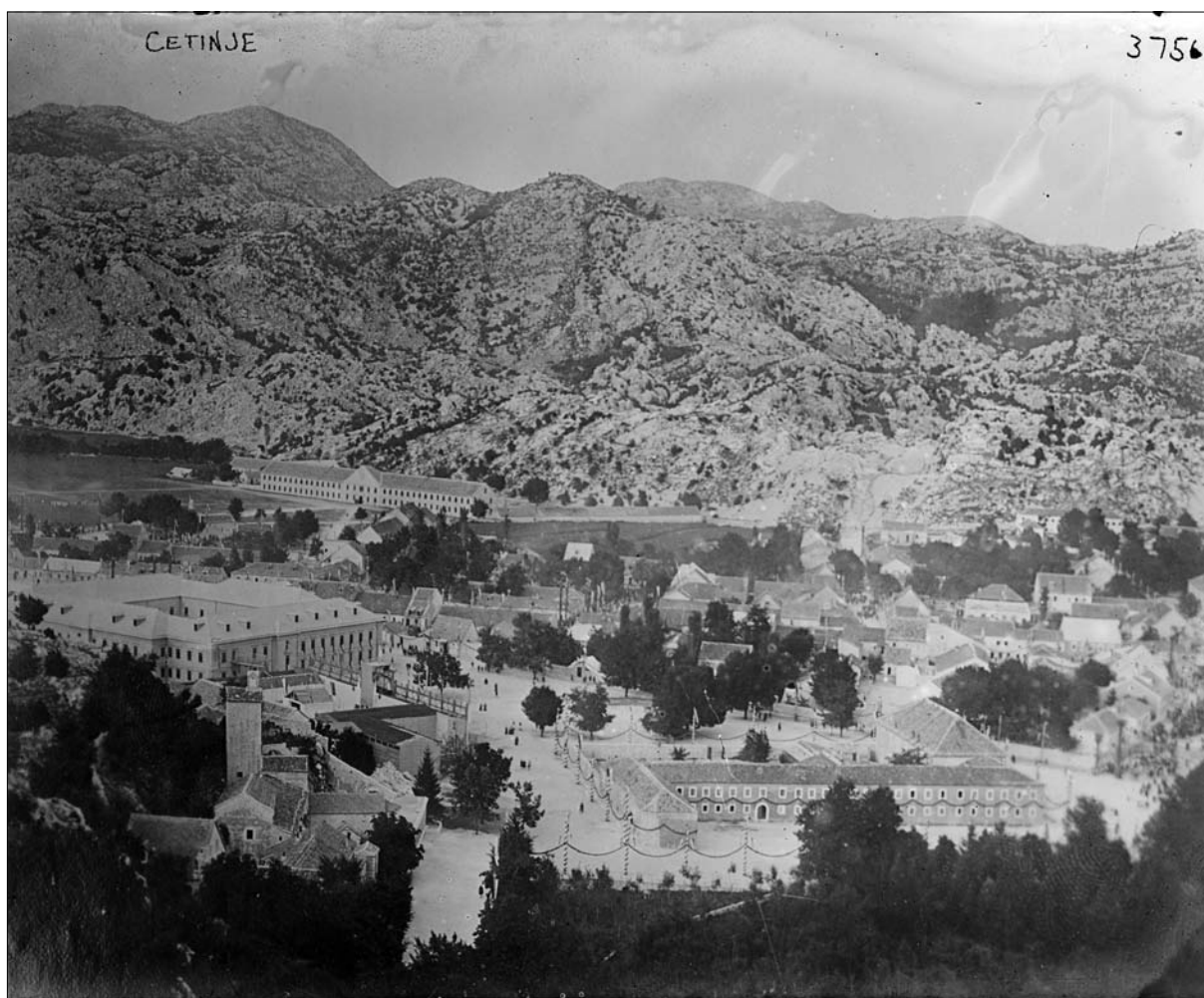
¹³ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

¹⁴ Kot sodobnikovo poročilo o dejavnosti, namenjeno širši javnosti prim.: K.u.k. Militärpolizeikommando (Hg.): *K. u. k. Militärpolizeikommando Belgrad 1915-1917: Kriegsausstellung. Wien, Juli 1917. Belgrad 1917.*

¹⁵ ÖStA/KA/NFA, Kt. 1613, Nr. 122295, Konv. k.u.k. Polizeikommissariat Radom an die Nachrichtenabteilung des MGG in Lublin, Schreiben k.u.k. Polizeikommissariat Radom an k.u.k. Gendarmeriezugs- und Postenkommanden, 14. 11. 1916.

¹⁶ Exner: *Krieg* (1927), str. 161.

¹⁷ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

Cetinje (Library of Congress, Washington D. C.)

na koncu ustavili, prijavitelja – agenta zasedbenih oblasti – so namreč zaposlili prav za te namene.¹⁸

Evidenčnih kartonov pa okupacijska uprava ni vodila le za prostitutke, temveč za vse »venerične«. Ukaz c.kr. vrhovnega vojaškega poveljstva iz leta 1916 je bil seveda namenjen tako širokemu krogu ljudi, da so jih zaradi prepozno oddanih ali nepopolnih obrazcev morali vedno znova opozarjati. Ne le zato so nekateri iskali rešitev problema v stalnih zdravstvenih ustanovah, v katerih bi stacionarno zdravili obolele.¹⁹ Špitale (bolnišnice) tako niso slu-

žili samo zdravljenju, temveč so bolj brisali meje med preventivo in kurativo, ker so obolele sprejeli za daljši čas in jim tako onemogočili spolne stike. Takšna družbeno učinkovita zapora poti okužbe je zadevala predvsem obolele domače ženske in navedne vojake. Tovrstno separacijo so zahtevali tako v znanstvenih člankih, kakor tudi v ponavljajočih se ukazih vojaške uprave.²⁰ Ukazi in interna poročila govorijo s tem v zvezi celo o »internaciji«²¹ in postavljajo obolele v isto kategorijo s politično nevarnimi osebami v domovini in na zasedenih ozemljih.

Stroga socialna diferenciacija družbe na zasedenih območjih je prišla do izraza tudi v obravnavi

¹⁸ Kazenski spis zoper neznanega storilca; Dopis Črnogorca Vojina Čejovića (mizarja grškopravoslavne vere) iz Podgorice komandantu mesta podpolkovniku Andreatiju, 15. 6. 1917, ÖStA/KA/Militärgerichtsarchiv, Akten des Gerichts des Kreiskommando Podgorica, Fasz. 5561, K 339/17.

¹⁹ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

²⁰ Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

²¹ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

venerično obolelih. Častnike so večinoma obravnavali diskretno v ločenih ustanovah in ambulantno. Posebna ustanova zanje je bila recimo odprta leta 1917 v središču Beograda in je bila od prvega dne dalje močno obiskana. Večina pacientov je trpela za gonorejo.²² Privilegiran položaj častnikov pa je prinašal težave tudi bolniškemu osebju. Častniki so pogosto dobivali izhode, zato je moralo vodstvo bolnišnice delati izjeme.²³ Če so oboleli v javnosti govorili o svoji bolezni – s tem »budili zgražanje v javnosti« – je poveljstvo takšno vedenje sicer kritiziralo, ni pa zoper to ostreje ukrepalo. Generalni gubernij je naposled šel tako daleč, da je poveljstvom bolnišnic ponudil pomoč, če bi oboleli častniki zaradi prepovedi izhodov delali težave.²⁴ Kajti pravzaprav je veljalo za vse, da je ambulantno zdravljenje možno šele po preteku kužnega stadija.²⁵

Pri prostitutkah pa je prinašalo nove probleme nameščanje prostitutk na posebej zanje ustanovljene oddelke (pogosto imenovane zbirališča za prostitutke). Mnogokrat so poskušali zvodniki svoje ozdravljene varovanke po odpustu prestreči kar pred bolnišnicami.²⁶ Dejansko so zaradi pomanjkanja osebja predčasno odpustili veliko častnikov. Rezervni poročnik Friedrich Baumgarten pripoveduje o zdravljenju v domovini, pri čemer pa stanje na zasedenih ozemljih ni bilo dosti drugačno: »Dan nam je prinesel zares revolucionarne ideje. Zgodaj zjutraj je prišel na vizito zdravnik polkovnik dr. Mock, predstojnik klinike v Innsbrucku, in nam namignil, da nas bodo odpustili kot ozdravljene – sicer ne čisto po zdravniškem, ampak zgolj po vojaško zdravniškem izvedenskem mnenju. To pomeni, da lahko z našimi bacili in gnojnim izcedkom potolažen odidem na fronto, ker sta zdravstveno stanje in

spodobnost za vojaško službo dva različna stadija, pri čemer morajo zdravniki glede na ukaz upoštevati le tole: 'Ni treba, da vas naredimo primerne za poroko'.«

Zdravstvena knjižica je predpostavljala še en ukrep okupacijske uprave: redne in rutinske preglede za pravočasno odkrivanje bolezni, vendar se ta ukrep nazadnje ni omejil na poklicne prostitutke. Tudi vojaštvo so redno pregledovali in poučevali o higienskih ukrepih. Uvedba prisilnih pregledov za širše sloje prebivalstva zasedenih območij bi lahko postala poniževalna zadeva, zato so o tej ideji sicer razpravljali, a je pogosto niso izvedli. Novembra 1917 je rezervatno povelje avstrijskim, ogrskim in srbskim zdravnikom na območju generalnega gubernija celo prepovedalo periodično pregledovanje vseh pomožnih uslužbenk, med katerimi je bilo veliko hčerk uradnikov in častnikov, na spolne bolezni. Zdravstveno osebje je bilo dolžno vse na novo okužene, ki so se zglasili pri njih, predati najbližji zdravstveni ustanovi.²⁷

Eden izmed že večkrat omenjenih ukrepov okupacijske uprave, ki je bil namenjen zaježitvi okužb, je bilo odkrivanje virov okužbe. Neko interno poročilo je opozarjalo na bistvo, pri tem pa različno obravnavalo okužene ženske in moške ter tako sledilo znanim moralističnim predstavam: »Ker se spolne bolezni skorajda izključno prenašajo s spolnimi odnosi, se na tem področju sama po sebi ponuja delitev virov okužb v več pomenih (predvsem epidemiološkem in sanitarno-političnem) na dve različni kategoriji: spolno okuženih moških in spolno okuženih žensk.«²⁸ Poročila sodobnikov pa krivdo za širitev spolnih bolezni vsaj delno pripisujejo tudi utesnjenim stanovanjskim in spalnim pogojem ter pomanjkljivi higieni, na primer neumivanju rok.²⁹

Kar je bilo pri poklicnih prostitutkah še precej enostavno – po eni strani so jih odkrivali z racijami, po drugi s pomočjo izjav okuženih vojakov, se je

²² ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Eugen Lessko, k.u.k. Reservespital „Sanok“ in Sterntal an das k.u.k. KM, Abt. 14, 27. 5. 1918, Bericht über meine Tätigkeit, Erlebnisse und Erfahrungen bei der Armee im Felde.

²³ Pri tem gre za eno redkih pričevanj, v katerem častnik v svojem dnevniku piše o svoji spolni bolezni: Heeresgeschichtliches Museum, Manuskripte, Lt. idR Friedrich Baumgarten, IR 17, Nr. Bl 43.761/1, Tagebuch, rokopis, Vpis z dne 26. 4.

²⁴ ÖStA/KA/NFA, Kt. 1629, Konv. MGG/S, Reservat-Befehle, 10. 6-5. 10. 1918, Reservat Befehl Nr. 35, 5. 9. 1918.

²⁵ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 53, 27. 11. 1917.

²⁶ Brunner, J. C.: Illustrierte Sittengeschichte: Kriegs- und Geschlechtsleben. Frankfurt a. M. 1922, str. 64.

²⁷ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 53, 27. 11. 1917.

²⁸ Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

²⁹ Hadtörténelmi Levéltár Budapest, II. 468, k.u.k. MGG M, Kt. 1, Konv. Közlemények 1-86, Verlautbarung Nr. 12, 22. 4. 1916.

pri »drugih« ženskah izkazalo za bolj zapleteno.³⁰ Zdravstvenim delavcem je bilo ukazano, naj od vsakega okuženega zahtevajo, da imensko navede vir svoje okužbe, iz kasnejših ukazov pa lahko sklepamo, da ta poizvedovanja pogosto niso dala rezultatov oziroma so bili ti podatki namerno napačni.³¹ Manfred Vasolds je povzemal, da je veliko okuženih navajalo, da jih je nagovorila neka njim »neznana ženska«. Na take izjave so naleteli tudi avstrijski in ogrski zdravniki.³² V časopisu *Militärarzt* so navajali še: »zasebnico«, »pošteno dekle«, »kmetico«, »Judinjo« ali »vdovo«.³³

Neredu (nemoralnemu obnašanju lastnega osebjaja) so hoteli priti do živega z odlokom vojnega ministrstva, po katerem bi tistega, ki ne bi želel posredovati podatkov ali pa bi bili ti netočni, strogo disciplinsko kaznovali. Zdravniki so morali podatke okuženega sporočiti najbližji policijski oblasti in tudi sami sprožiti poizvedovanje o viru okužbe ter svojim pacientom »predočiti, kakšno škodo za javnost bi povzročili, če bi pod pretvezo lažne sramežljivosti in namišljenega viteštva zavrnil posredovanje podatkov o spolno bolni ženski.«³⁴ Tudi pozneje tovrstna spraševanja menda niso prinesla konkretnih rezultatov, skromni podatki pa so vojski potrjevali predsodke do posameznih ženskih poklicev npr. natakarc in pripadnic pomožnega osebja.

Poleg skrbi za zdravje soproga in potomcev vojakov ter moralnih pomislov pri ustanavljanju bordelov, kar je bilo dejansko javno podpiranje izvenzakonske spolnosti, so se v vojski bali tudi tega, da se za številnimi obolenji skrivajo namerne okužbe. »Sicer pa smo pri vseh teh prizadevanjih, vsaj v začetku, vedno računali na to, da se vsak vojak želi izogniti spolni okužbi in šele v zadnjem času spoznali, da je pogosto ravno nasprotno,« je priznal neki sanitetni častnik.³⁵ Decembra 1917 je generalni

gubernij posredoval odlok vojnega ministrstva, po katerem so za vse primere, pri katerih je bilo iz okoliščin razbrati, da je šlo za hoteno okužbo s spolno boleznijo (npr. okužbe tik pred odhodom na fronto), uvedli kazenski postopek zaradi samopoškodbe.³⁶ Pogosto je bil petminutni postanek na kolodvoru dovolj, da si je nekdo »priskrbel« okužbo.³⁷ Po odpustu iz bolnišnic je bilo treba ozdravljene spolne bolnike ne samo evidentirati, ampak tudi splošno nadzorovati. Vojake, ki so kmalu po odpustu ponovno dobili spolno bolezen, so takoj kazensko ovadili zaradi namerne okužbe.³⁸

»Proti spolnim boleznim se borimo s periodičnimi zdravniškimi pregledi, zdravljenjem na posebnem oddelku ter poljudnim izobraževanjem prebivalstva«, so vojaški poveljniki razlagali nadškofu Achilleju Rattiju, kasnejšemu papežu Piju XI. med njegovim obiskom v Lublinu.³⁹ O bordelih, ki so bili bodisi pod vojaško kontrolo, ali pa jih je vojska celo vodila v lastni režiji, so molčali. Že poleti 1915 je A. Glück, vojaški zdravnik v Bosni in Hercegovini javno zahteval, da »kar največji del tistih, ki iščejo seks, nevpadljivo usmerijo tja, kjer je oba udeleženca [žensko in moškega] lažje zavarovati pred okužbo« – v »regulirano prostitucijo«. Zahteval je bordele s higienskimi napravami, ki bi jih nadzorovala vojska in bi skrivni prostituciji jemali potencialne stranke.⁴⁰

Tovrstne ustanove za vojaštvo so zopet odslikavale delitev etapne skupnosti: ustanovili so vsakokrat po dve vrsti »hiš veselja« – »ta boljša«, nedvomno za častnike, je imela 10, druga pa 17 sob. Že to razmerje kaže, da je imela tista za moštvo precej več prometa, kar je pomenilo, da so bili prisiljeni tehničnim normativom posvetiti manj pozornosti. Prostore, ki so prišli v poštev, so si predhodno ogledali v navzočnosti glavnega garnizonskega vojaškega zdravnika in komisije ter jih opremili

³⁰ Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

³¹ ÖStA/KA/NFA, MGG M, Kt. 1720, Reservat-Verlautbarungen, Verlautbarung Nr. 47, 4. 6. 1917.

³² Vasold: Grippe(2008), str. 225.

³³ Blumenfeld, Anton: Zur Bewertung der Geschlechtskrankheiten im Kriege. V: Der Militärarzt 50, 13 (13. 5. 1916), str. 248.

³⁴ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 55, 8. 12. 1917.

³⁵ Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

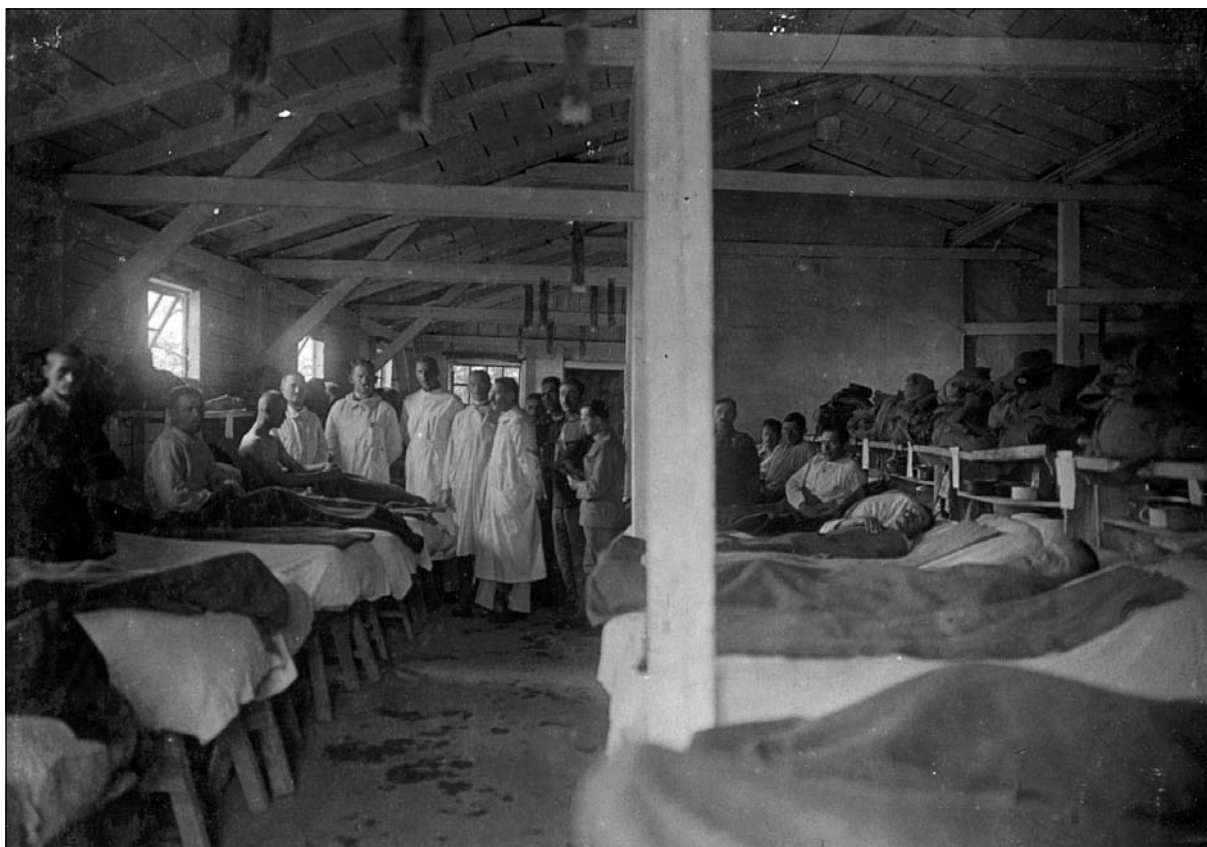
³⁶ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 55, 8. 12. 1917.

³⁷ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Konv. Brückenkopf- und Stadtkommando Belgrad, Befehle Nr. 9-51, AOK Nr. 38, 7. 2. 1916.

³⁸ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

³⁹ ÖStA/KA/NFA, Kt. 1591, MGG/P, Präz. Nr. 8355.

⁴⁰ Glück: Über die Bekämpfung (1915), str. 410.

Notranjost vojaške bolnišnice na soški fronti (Österreichische Nationalbibliothek)

po njihovih smernicah.⁴¹ Leto kasneje – decembra 1916, so zopet opozorili, da je bordele moč »trpeti« samo tedaj, če »a. je mogoče vsaj dvakrat tedensko zagotoviti natančno sanitarno kontrolo zaposlenih s strani vojaških ali zanesljivih civilnih zdravnikov; b. prostitutke in obiskovalci bordela strogo upoštevajo predpisane profilaktične predpise. Če je možno, je treba uvesti tudi obvezne predhodne preglede vojaštva, ki obišče bordel.«⁴²

A tudi pri nadzorovanih bordelih se je vojaška uprava zavedala obstoja dveh dejavnikov tveganja: zagotavljanja zadostnih količin sredstev za preprečevanje okužb v času racionirane preskrbe in pomanjkanja ter pomanjkljive pripravljenosti za njihovo dejansko uporabo. Zato je Glück zahteval: »Izvajanja ukrepov za preprečevanje okužb ne smemo prepustiti presoji 'grešnika' ali prostitutke,

ampak naj jih na kraju samem izvaja šolano osebje«. Na koncu ulic, ki so vodile k bordelom naj bi postavili barake, kjer bi vojaški bolničarji – »ne da bi preveč pazili na njihovo osebnost,« razkužili obiskovalce. Naknadna profilaksa v vojašnici bi lahko bila prepozna, je sklenil vojaški zdravnik.⁴³

Zasedbene oblasti pa niso skrbele samo za obolele na svojem območju. Morale so sprejeti tudi preventivne ukrepe in spoštovati ukaze, ki naj bi preprečili širitev spolnih bolezni na Avstrijo in Ogrsko. Kot preventivni ukrep je vrhovno vojaško poveljstvo na primer okuženim možem prepovedalo dopuste.⁴⁴ Šele potem, ko so jih v etapi dovolj pozdravili, so lahko nadaljevali svoje potovanje. To ponovno kaže pomen zasedenega ozemlja kot sanitarnega kordona. Vsak zdravnik, ki je v potovalnem (dopustniškem) dokumentu podpisal pripombo »neokužen«, je osebno odgovarjal za temeljit pre-

⁴¹ ÖStA/KA/NFA, Kt. 1613, Schreiben k.u.k. Polizeikommissariat Radom an k.u.k. Gendarmeriezugs- und Postenkommanden, 14. 11. 1916.

⁴² ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

⁴³ Glück: *Über die Bekämpfung* (1915), str. 412.

⁴⁴ ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 8, 31. 5. 1916.

gled.⁴⁵ Vojake so po vrnitvi ponovno pregledali.⁴⁶ Pošiljanje okuženih s spolnimi boleznimi v domovino so imeli za nedopustno. Treba jih je bilo po najkrajši poti poslati pristojni frontni enoti.⁴⁷

Razen uradno ukazanih ukrepov, naj na koncu opozorimo še na samoiniciativo. Neki graški zdravnik je leta 1916 objavil brošuro z naslovom »Kako se obvarovati pred sifilisom: Opomin vojakom in mladenci.« V njej so bile orisane grozljive posledice bolezni tako za okužene vojake, kakor tudi za matere in potomstvo. Emanuel Freund je opisoval izgled okuženih in poskušal predstaviti spolne bolezni kot večjo grožnjo od boja na fronti. Uporabljal je celo biblični jezik: »Neskončno sočutje me je prevzelo, ko sem pomislil na brezštevne nedolžne žrtve, ki so jih pomorili lastni očetje in bratje, kakor je nekoč v Betlehemu kralj pomoril nedolžne otročiče! Kakor da bi vam otrok s tožečim ječanjem govoril: 'Oh, oče, oče, oh, zakaj si me spočel?' Mehurji, razjede, bule pokrivajo to mučeniško telo, katerega edina sreča je lahko le smrt – hitra smrt!«⁴⁸ Brošuro so kmalu nato na ukaz gubernija v vseh jezikih monarhije delili obolelim kot »Poduk vojakom, ki so med vojno oboleli za sifilisom,« v vednost pa tudi ostalemu vojaštvu.⁴⁹

Kolikšen vpliv je imela ta brošura na dvanajstih straneh brez ilustracij, lahko le ugibamo, če pomislimo, da je bilo veliko (zasedbenih) vojakov slabo pismenih. Bolj običajne informacije so bila pisna navodila, ki so jih delili in – prav tako v vseh jezikih – nameščali v bordele. Neki sanitetni častnik je poročal o svojih izkušnjah s temi navodili: »Bila so popolnoma neučinkovita, saj bi lahko pričakovali, da je nemogoče, da se pri tolikšni množici najde dovolj visoka stopnja vzgoje, odločnosti, socialne miselnosti in etičnosti, kakršno je sicer najti le pri maloštevilnih ljudeh, kadar gre za to, da se upreš najmočnejšemu izmed vseh nagonov.«⁵⁰

⁴⁵ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

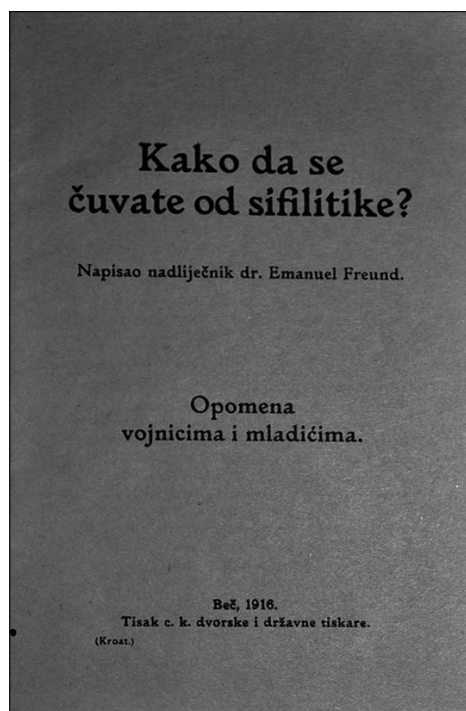
⁴⁶ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 59, 23. 12. 1917.

⁴⁷ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

⁴⁸ Freund: *Wie bewahrt ihr Euch vor Syphilis* (1916), str. 7.

⁴⁹ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1645, 1-1/29, Abt. 4 MGG/S an Abt. 10 MGG/S, 29. 3. 1917.

⁵⁰ Doerr, *Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten*.

Naslovnica hrvaškega prevoda Freundove brošure

Neki drugi zdravnik je o svojih dosežkih spolni mladini 1918 poročal vrhovnemu vojaškemu poveljstvu. Menda je preprečil veliko okužb s tem, da je »svojim« vojakom zagrozil, da bo imena okuženih objavil v časopisu v domovini. To je imenoval »spolni pranger«. Nadrejeno poveljstvo je mislilo drugače. Njegovo interno poročilo je glavni vojaški zdravnik vrhovnega vojaškega poveljstva opremil z rokopisno pripombo: »Lahko bi vodilo v prikrivanje!«⁵¹

V začetku leta 1918 je začelo c.kr. vrhovno vojaško poveljstvo sistematično zbirati poročila zdravnikov o njihovih izkušnjah na fronti. Že malo prej – konec leta 1917 – so začeli na zasedenih območjih pod vojaško upravo sistematično anketirati komandante bolnišnic in okrožne zdravnike.⁵² Iz vseh poročil nedvoumno izhaja, da so boju proti spolnim boleznim pripisovali velik pomen in izpričuje odločno potrebo po uveljavljanju učinkovitejših ukrepov na tem področju. Jasna je tudi zapletenost tematike v

⁵¹ ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Bericht von Oberarzt Karl Moser, Sarajevo, 13. 6. 1918.

⁵² ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

povezavi z vojnimi potrebami in moralo. V primeru »etapne ljubezni« je vojaška zasedbena uprava ustanovila precej več zdravstvenih ustanov, kakor je bilo predvideno in jih tekom vojne dopolnjevala glede na težišče delovanja. Za preprečevanje širjenja okužb so ustanavljali bordele, strogo ločene glede na socialni izvor strank, prevzeli upravne ukrepe iz Avstrije ter izvajali prisilne uradne zdravniške preglede.

V resnici se je prav v času meščanske etikete in zacementiranih predstav o družbenih razredih splet odnosov v etapi oblikoval z drugačno kompleksnostjo, kakor v domovini. Ker so bili častniki, uradniki ter premožnejše pripadnice pomožnih služb nastanjeni večinoma pri zasebnikih, oziroma bivali v hotelu, so lažje stopali v intimna razmerja, vendar so se morali precej bolj mučno od navadnih vojakov zagovarjati, če so le-ta prišla na dan. Častnike so zaradi »damskega obiska« pogosto obsojili na večdnevni hišni zapor – pred očmi domačih najemodajalcev. Navadni vojak si je v nasprotju s tem s tovariši delil v večini primerov skrivno prostitutko ter občeval pri njej doma. Vojaki so bili prisiljeni v obisk pri prostitutki, ker so bili – podobno kot veliko ženskega osebja –, nastanjeni v barakah za moštvo in domovih pod vojaškim nadzorom s strogo prepovedjo večernih izhodov.

Zdravniki so se morali, če so hoteli preprečiti nadaljnje okužbe, soočiti tudi z odnosom udeležencev do spolnih odnosov. Iz zdravniških poročil sklepamo, da pridiganje vzdržnosti ni bilo vnaprej obsojeno na propad zgolj zaradi dejstva, da so vojaki, ki so odhajali na fronto, živeli po načelu »zdaj ali nikoli«, temveč tudi zato, ker so se morali »spopadati s splošno razširjenim mnenjem«, da vzdržnost od spolnih odnosov povzroča zdravstvene težave. Iz ponavljajočih se pripovedi zdravnikov lahko sklepamo, da pri tem ni šlo le za izgovor, ampak za zakoreninjeno in zelo razširjeno prepričanje.⁵³ Vrhovno vojaško poveljstvo je v kinih in knjižnicah prepovedalo »opolzke ali celo pornografske« vsebine, da pri vojakihi ne bi zbujali nedvoumnih misli.⁵⁴ Spored kina, ki ga je objavljala časopis *Cetinjer Zeitung* pa kaže, da so prikazovali filme, ki so na intimnost in ljubezen vsaj namigovali. Vedno znova

beremo naslove, kakor na primer drama »*Brennende Triebe*« (Goreča sla) in veseloigra »*Augustin auf Brautschau*« (Augustin na ogledih).⁵⁵

Običajne metode zaščite so se spreminjale. Zlasti pri uporabi metod, ki so bile povezane s stroški (kondomi) ali posebnimi tehnikami (diafragma in podobno) je prihajalo do pomembnih družbenih razlik. Delavci in kmetje (se pravi večina okupacijskih vojakov) mehaničnih sredstev niso bili navajeni, medtem ko so bili pri več kakor polovici pripadnikov srednjega in višjega sloja (častnikih in uradnikih) najbolj priljubljena metoda.⁵⁶ Sicer pa so bili kondomi že pred vojno precej draga dobrina.⁵⁷ V zasedenem Beogradu so jih lahko uslužbenci vojaške uprave v izbranih civilnih lekarnah kupovali po 46 helerjev za kos,⁵⁸ niso jih pa v zadostnih količinah sistematično delili vojakom.⁵⁹ Zato so jih pogosto pred odnosom oziroma po njem na različne načine razkuževali. Častniki so jih shranjevali v lesenih škatlicah,⁶⁰ ki so jih pogosto imenovali »kavalirske škatlice«.

Zlasti žensko pomožno osebje iz monarhije se je pogosto znašlo na dnevnem redu. Tega osebja ni bilo moč enotno stanovsko označiti, saj so bile med njimi tako hčerke preprostih kmetov, kakor tudi častniške in uradniške hčere. Komunikacijo s tistimi, ki »ne sodijo v tisti družbeni sloj, ki bi si ga lahko častnik izbral za svojo družbo,« je ukaz vojaškega poveljstva omejil na čas opravljanja službe.⁶¹ Navzočnost ženskega pomožnega osebja višjih slojev pa težav ni omejila – nasprotno. Stiki, odnosi ter skupno preživljanje večerov so vodili v daljnosežne disciplinske prestopke. V njih lahko najdemo povabila v častni-

⁵³ *Cetinjer Zeitung*, 28. März 1918. Izraz veseloigra je sinonim za komedijo.

⁵⁴ Jütte, Robert: *Lust ohne Last: Geschichte der Empfängnisverhütung von der Antike bis zur Gegenwart*. München 2003, str. 221.

⁵⁵ *Vorschrift über die Verhütung und Bekämpfung der Infektionskrankheiten im k.u.k. Heer*, N-25 (1911), str. 207.

⁵⁶ ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1629, *Reservatbefehl des Brückenkopf- und Stadtkommandos Belgrad* Nr. 18 vom 2. 3. 1916.

⁵⁷ Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

⁵⁸ *Vorschrift über die Verhütung und Bekämpfung der Infektionskrankheiten im k.u.k. Heer*, N-25 (1911), str. 207.

⁵⁹ Hirschfeld, Gasper: *Sittengeschichte* (1998), str. 290. Avtor citira objavo poveljstva VI. c.kr. armade, 1918.

⁵³ Sauerteig: *Militär* (1996), str. 202-204.

⁵⁴ ÖStA/KA/NFA, MGG M, Kt. 1720, *Reservat-Verlautbarungen*, Verlautbarung Nr. 34, 12. 4. 1917.

ška zasebna stanovanja, pijanske izpade ter vračanje v domove po »policijski uri«. Sodni spisi, dnevna povelja ter spisi častnega razsodišča ponujajo obsežna pričevanja. Pripadnicam ženskega pomožnega osebja so izrekli kazni od opomina do odgona z zasedenih ozemelj v policijskem spremstvu. Dejstvo, da je uprava to osebje nujno potrebovala, je bilo pogosto dovolj, da so se izognile kazni.⁶²

Ukazi so vedno znova svarili pred ogrožanjem ugleda zasedbenih oblasti pri civilnem prebivalstvu in stanovske časti častniškega zbora. Posebno so se sklicevali na to, če ni šlo za neprimerno obnašanje do žensk iz Avstrije in Ogrske, ampak za »ženske sumljivega slovesa na javnih mestih, v javnih lokalih«. Posebej so opominjali tiste častnike in uradnike, ki so bili priče takim prestopkom zoper čast, pa niso nemudoma posredovali, za kar so jim grozili tudi s častnim razsodiščem.⁶³ Odlok vrhovnega vojaškega poveljstva je pripovedoval o izdaji dovoljenja za potovanje »osebni« prostitutki nekega častnika, ki naj bi kot kuharica z njim potovala iz zasedene Poljske na Dunaj – prevaro so odkrili šele, ko so na dunajski policijski direkciji od nje zahtevali potni list.⁶⁴

Na zgoraj omenjeno obnašanje so mislili številni zdravniki in častniki vojaške uprave, ko so pisali o »skrivni prostituciji«, pri čemer so vsekakor ločili med motivi zanjo. Za »najbolj obžalovanja vredne« so imeli matere, ki so s tem skušale preživeti družino. Vojaški zdravniki so menili, da jih je bilo moč spoznati po tem, da so se v veneričnih bolnišnicah vedno prostovoljno javljale za plačana dela. »Druge« so prihajale večinoma s podeželja, v mestu pa so »imele na izbiro, da ob težkem, napornem delu in draginji borno životarijo ali pa s telesnim vdajanjem živijo relativno prijetno, udobno življenje.«⁶⁵ Takšne predsodke okupacijskega osebja, pa tudi zdravnikov do žensk, ki so bili kulturne, družbene in na-

cionalne narave, lahko ugotavljamo na več ravneh. Domove za prostitutke so zato delno označevali tudi kot poboljševalnice, ki so razen za zdravniško oskrbo skrbele tudi za možnost za zaposlitev.⁶⁶

Narodnostni predsodki so s potekom vojne in negativno propagando – zlasti v primeru Srbije, dobili odločilno spodbudo. Glavni vojaški zdravnik vojaškega generalnega gubernija v Beogradu, Jakob Lochbihler, je o »srbskem ljudstvu« pisal: »Po naravi vročerkvno, na splošno spolno zahtevno, zaradi pritoka francoskih in angleških častnikov okuženo, razen tega pa so navidezni uspehi po umiku naših čet iz Srbije decembra 1914 sprožili orgije v Beogradu in drugih večjih mestih Srbije.« Ker je bila Srbija ob vkorakanju avstroogrskih čet »obubožana«, se mu je zdelo logična posledica: »Je torej čudno, če se v Srbiji večina žensk in deklet vdaja javni ali skrivni prostituciji?«⁶⁷ Z izplačevanjem plač in pokojnin srbskim državljanom tako niso nameravali le varovati ljudi pred revščino, ampak tudi zajezi prostitucijo.⁶⁸

Beograd, 1915 (wikimedia.org)

⁶² ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1677, Ehrenratsakten, Konv. Ehrenrätlicher Ausschuss in Belgrad, Aktenverzeichnis in der ehrenrätlichen Behandlung wider den Oberarzt i.d. R. Dr. Robert Lacina und den Leutnant Rechghf. Kraus, beide des Reservespitals „Brcko“ in Belgrad.

⁶³ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 43, 29. 9. 1917.

⁶⁴ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 44, 1. 10. 1917.

⁶⁵ Fink: Das Zivilspital (1917), str. 58.

⁶⁶ Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

⁶⁷ ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Jakob Lochbihler, Beiliegender Bericht über die Tätigkeit als Sanitätschef des MGG/S, Juni 1917.

⁶⁸ Kerchnawe, Hugo: Die k.u.k. Militärverwaltung in Serbien. V: Kerchnawe, Hugo (Hg.): Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. (=Carnegie-Stiftung für internationalen Frieden, Abteilung Volkswirtschaft und Geschichte). Wien 1928, str. 53-269, tu str. 224.

Določene ženske poklice pa so vsekakor vedno navajali kot predestinirane za skrivno prostitucijo – predvsem natararice in služkinje. »Služkinjam,« je razlagal citirani vojaški zdravnik iz Sarajeva, ki predstavljajo, »kakor je znano, glavni kontingent za skrivno prostitucijo, je treba brezpogojno omejiti svobodo gibanja, predpisati čas za izhode, njihovi delodajalci pa morajo odgovarjati za spoštovanje teh predpisov ter prijavljanje kršitev.«⁶⁹ Informativna brošura »Kako se zaščitite pred sifilisom« je svarila pred »vsemi temi deklinami [...], pa če se vam približajo v bleščeči obleki meščanske damice, vsakdanji obleki natararice ali služkinje ali pisani noši našega kmečkega dekleta.«⁷⁰ Ukaz, izdan decembra 1917, je za vse uslužbenke v hotelih, prenočiščih, kavarnah in gostilnah predpisal obvezne zdravniške preglede, »če delodajalec ni s posebno izjavo jamčil za spodobno vedenje svojih uslužbenk«. Ženske, ki bi se temu ukazu uprle, je bilo treba izgnati v domačo občino. To je veljalo tudi za delavke v vojaških obratih, z izjemo tistih, ki jih je vodja obrata ali obratni zdravnik ocenil kot »ugledne«.⁷¹

Kot drugo žarišče nekontrolirane prostitucije so vedno znova omenjali »Ciganke«: »Te, večinoma s sifilisom okužene ženske, se vlačijo iz kraja v kraj, se zdaj tu, zdaj tam, približujejo vsem mogočim deloviščem pod pretvezo, da kaj kupujejo ali prodajajo, se pogosto udinjajo kot perice itd. – vse z namenom, da se približajo našim vojakom in vdajo prostituciji.«⁷²

Osrednja mesta za srečanja so postala glavna mesta okupacijske uprave. Možnosti za zaslužek, tako za poklicne, kakor za skrivne prostitutke, so v zasedenih mestih neprestano rasle. Veliko vojakov svojega dopusta namreč ni več preživljalo v domovini, temveč v etapi. Vojaška uprava je delno organizirala prireditve in zabavišča, nadzirali pa so jih agenti obveščevalnega oddelka. Velikokrat so celo omilili policijsko uro, da so se ljudje s tega ali onega koncerta lahko pravočasno vrnili domov, oziroma so c.kr. tramvajskemu podjetju ukazali, naj njegovi tramvaji vozijo dlje, *Die Belgrader Nachrichten*,

edini časopis, ki so ga lahko med okupacijo tiskali v Srbiji ter črnogorski *Cetinjer Nachrichten* pa sta te prireditve oglaševala. Korzo, kjer se je sprehajala večina Beograjčanov, je bil prostor spoznavanja za vse sloje prebivalstva.⁷³ Tudi javna kopališča so poleti poskrbela za povišan utrip osamljenih src, medtem ko so ostajale prireditve v častniških kazinah pridržane za privilegirane družine.⁷⁴

Nesramno obnašanje do žensk v javnosti – pa naj je šlo za pripadnice pomožnega osebja ali domačinke, so po zakonu kaznovali pred vojaškim sodiščem. Včasih so razsodili v prid razžaljene žrtve celo tedaj, ko so ji sicer očitali monarhiji škodljivo vedenje.⁷⁵ V nekem drugem primeru so Friedericha Binderja obsodili na »30-dnevni hišni zapor«, ker je »s svojim netaktnim obnašanjem sprovciral dekle Bosiljko Gavrilović, da je podala izjavo, ki je pomenila hudo kaznivo dejanje, zaradi česar se je morala zagovarjati pred sodiščem.«⁷⁶ Žal ne vemo, kako se je končal njen proces pred sodiščem.

Zaključek

Etapa kot prostor med domovino in fronto je imela glede na vojne potrebe posebno vlogo. V primeru treh vojaških generalnih gubernijev, ki jih je ustanovila Avstro-Ogrska na Poljskem, v Črni gori in Srbiji, so vojaki prevzeli tudi civilno upravo. Zelo pomembna so bila takratna glavna mesta – Lublin, Cetinje in Beograd, kot sedeži uprav ter prometna vozlišča. Pisana sestava prebivalstva ter odsotnost neposredne življenjske ogroženosti sta vodili v živahen preplet odnosov med tako različnimi prebivalci. Strogo konvencionalne okove tistega časa so zgolj zrahljali, ne pa tudi zlomili. Do odnosov je namreč prihajalo večinoma znotraj istih družbenih razredov, častna razsodišča pa so bdela nad tem, kako so svoj prosti čas preživljali častniki. Vseeno pa so ta razmerja že napovedovala položaj med obema

⁶⁹ Glück: *Über die Bekämpfung* (1915), str. 410.

⁷⁰ Freund: *Wie bewahrt ihr Euch vor Syphilis* (1916), str. 11.

⁷¹ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.

⁷² ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Jakob Lochbihler, Beiliegender Bericht über die Tätigkeit als Sanitätschef des MGG/S, Juni 1917.

⁷³ Alscher, Otto: *Belgrader Tagebuch 1917-1918: Feuilletonistische Beiträge*. München 2006, »Korso« vom 29. 3. 1917.

⁷⁴ ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, K.u.k. Militärstations- und Kreiskommando Belgrad, Tagesbefehl Nr. 123, 3. 5. 1918.

⁷⁵ ÖStA/KA/Militärgerichtsarchiv, Akten des Gerichts des Brückenkopfkommandos Belgrad, Fasz. 5422a, E 1740/17.

⁷⁶ ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1629, Konv. Brückenkopf- und Stadtkommando Belgrad, Reservat-Befehle (9. 2.-11. 12. 1916), Befehl Nr. 39, 5. 7. 1916.

vojnama.⁷⁷ Za vojsko je predstavljala družba v teh zasedenih glavnih mestih poseben mikrokozmos, v katerem je bilo treba vzdrževati disciplino ter izvajati naloge vojaške etape.

Obnašanje okupacijske družbe v prostem času, še zlasti pa odrazi tega obnašanja – spolne bolezni, skrivna prostitucija ter organizacija poklicne prostitucije, je predstavljalo za vojaško upravo velik problem. Če osvetlimo študije, ki so bile objavljene po vojni, ugotovimo, da so bili napori vojske upravičeni, niti približno pa ne zadostni. V nasprotju z drugimi nalezljivimi boleznimi spolne bolezni nikoli niso poenjale. Treba je bilo ukrepati hitro in pragmatično ter pustiti moralne pomisleke ob strani. Opazni so: relativno javna razprava na to temo, prelom s starimi vzorci delovanja ter upoštevanje novih dognanj, kot na primer tistega, da okužba med fronto, etapo in domovino ne potuje enosmerno. Za vojsko je boj proti spolnim boleznim pomenil, da je obbolele vojake umaknila s fronte in od zasedbene uprave zahtevala ustanavljanje novih medicinskih ustanov ter v času prepovedi uvoza in splošnega pomanjkanja nabavo zdravil zanje.

Prevedel: Aleksander Žižek

Viri in literatura

Alscher, Otto: Belgrader Tagebuch 1917-1918: Feuilletonistische Beiträge. München 2006, „Korso“ vom 29. 3. 1917.

Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten, Interner Bericht von Prof. Robert Doerr an den Sanitätschef des AOK, 6. 11. 1916, ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2312.

Biwald, Brigitte: Von Helden und Krüppel – Das österreichisch-ungarische Militärsanitätswesen im Ersten Weltkrieg, 2 Teile. Wien 2002.

Blumenfeld, Anton: Zur Bewertung der Geschlechtskrankheiten im Kriege. In: Der Militärarzt 50, 13 (13. 5. 1916).

Brunner, J. C.: Illustrierte Sittengeschichte: Kriegs- und Geschlechtsleben. Frankfurt a. M. 1922.

Cetinjer Zeitung, 28. März 1918.

Doerr, Bericht über Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten.

Exner: Krieg (1927).

Fink, Waldemar: Das Zivilspital in Belgrad. v: Der Militärarzt 51, No. 2/3 (3. 2. 1917).

Freund, Emanuel: Wie bewahrt ihr Euch vor Syphilis: Ein Mahnwort an Soldaten und junge Männer (S. E. dem Herrn k.u.k. FMLt. Erwin Edlen von Mattanovich, Militärkommandant von Graz, in tiefster Dankbarkeit für die Anregung zur Verfassung dieser Broschüre gewidmet). Graz 1916.

Glück, A.: Über die Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten im Kriege, Vortagsabende der Militär- und Zivilärzte der Festung Sarajevo, Sitzung vom 11. 8. 1915. v: Der Militärarzt 49, 25 (23.10.1915), str. 408-412.

Guth: Geschlechtskrankheiten (1916).

Hadtörténelmi Levéltár Budapest, II. 468, k.u.k. MGG M, Kt. 1, Konv. Közlemények 1-86, Verlautbarung Nr. 12, 22. 4. 1916.

Heeresgeschichtliches Museum, Manuskripte, Lt. idR Friedrich Baumgarten, IR 17, Nr. Bl 43.761/1, Tagebuch.

Hirschfeld, Gasper: Sittengeschichte (1998).

Hois, Alexandra: Weibliche Hilfskräfte in der österreichisch-ungarischen Armee im Ersten Weltkrieg. Univ. Wien, Dipl. Arb. 2012.

Jütte, Robert: Lust ohne Last: Geschichte der Empfängnisverhütung von der Antike bis zur Gegenwart. München 2003, S. 221.

Kerchnawe, Hugo: Die k.u.k. Militärverwaltung in Serbien. In: Kerchnawe, Hugo (Hg.): Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. (=Carnegie-Stiftung für internationalen Frieden, Abteilung Volkswirtschaft und Geschichte). Wien 1928, str. 53-269.

Knežević: Prostitutes (2011).

ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Jakob Lochbihler, Beiliegender Bericht über die Tätigkeit als Sanitätschef des MGG/S, Juni 1917.

ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Eugen Lessko, k.u.k.

⁷⁷ Exner: Krieg (1927), str. 163-164. Toda tudi stigmatizacija žensk, ki so se spozabile z nekdanjimi okupatorji. Gl.: Knežević: Prostitutes (2011).

- Reservespital „Sanok“ in Sterntal an das k.u.k. KM, Abt. 14, 27. 5. 1918, Bericht über meine Tätigkeit, Erlebnisse und Erfahrungen bei der Armee im Felde.
- ÖStA/KA/AOK, Qu. Abt., San. Chef, Kt. 2318, Sanitätsgeschichte L-Q, Bericht von Oberarzt Karl Moser, Sarajevo, 13. 6. 1918.
- ÖStA/KA/Militärgerichtsarchiv, Akten des Gerichts des Brückenkopfkommandos Belgrad, Fasz. 5422a, E 1740/17.
- ÖStA/KA/NFA, Kt. 1591, MGG/P, Präs. Nr. 8355.
- ÖStA/KA/NFA, Kt. 1613, Nr. 122295, Konv. k.u.k. Polizeikommissariat Radom an die Nachrichtenabteilung des MGG in Lublin, Schreiben k.u.k. Polizeikommissariat Radom an k.u.k. Gendarmeriezugs- und Postenkommanden, 14. 11. 1916.
- ÖStA/KA/NFA, Kt. 1613, Schreiben k.u.k. Polizeikommissariat Radom an k.u.k. Gendarmeriezugs- und Postenkommanden, 14. 11. 1916.
- ÖStA/KA/NFA, Kt. 1629, Konv. MGG/S, Reservat-Befehle, 10. 6-5. 10. 1918, Reservat Befehl Nr. 35, 5. 9. 1918.
- ÖStA/KA/NFA, MGG M, Kt. 1720, Reservat-Verlautbarungen, Verlautbarung Nr. 47, 4. 6. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG M, Kt. 1720, Reservat-Verlautbarungen, Verlautbarung Nr. 34, 12. 4. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1629, Konv. Brückenkopf- und Stadtkommando Belgrad, Befehle Nr. 9-51, AOK Nr. 38, 7. 2. 1916.
- ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1629, Konv. Brückenkopf- und Stadtkommando Belgrad, Reservat-Befehle (9. 2.-11. 12. 1916), Befehl Nr. 39, 5. 7. 1916.
- ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 8, 31. 5. 1916.
- ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1629, Reservatbefehl des Brückenkopf- und Stadtkommandos Belgrad Nr. 18 vom 2. 3. 1916.
- ÖStA/KA/NFA, MGG S, Kt. 1677, Ehrenratsakten, Konv. Ehrenrätlicher Ausschuss in Belgrad, Aktenverzeichnis in der ehrenrätlichen Behandlung wider den Oberarzt i.d. R. Dr. Robert Lacina und den Leutnant Rechghf. Kraus, beide des Reservespitals „Brcko“ in Belgrad.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, K.u.k. Militärstations- und Kreiskommando Belgrad, Tagesbefehl Nr. 123, 3. 5. 1918.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 43, 29. 9. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 44, 1. 10. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 53, 27. 11. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 55, 8. 12. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 57, 17. 12. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1629, Reservat MGG Befehl Nr. 59, 23. 12. 1917.
- ÖStA/KA/NFA, MGG/S, Kt. 1645, 1-1/29, Abt. 4 MGG/S an Abt. 10 MGG/S, 29. 3. 1917.
- Pirquet, Clemens (Hg.):** Volksgesundheit im Krieg. (=Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Weltkrieges. Österreichische und ungarische Serie). Wien 1926.
- Sauerteig:** Militär (1996), str. 202-204.
- Scheer, Tamara, Etappenliebe:** Belgrad, Cetinje und Lublin unter österreichisch-ungarischer Besatzungsmacht im Ersten Weltkrieg, v: Medizin, Gesellschaft und Geschichte 34 (2015): str. 35-63.
- Scheer, Tamara:** Zwischen Front und Heimat: Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg. (=Neue Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte 2). Frankfurt et al. 2009.
- Steiner, Johann:** Der Militärärztliche Dienst des österreichisch-ungarischen Heeres während des Weltkrieges im Hinterlande und bei der Armee im Felde (=Carnegie-Stiftung für Internationalen Frieden, 1926).
- Strafsache gegen unbekannten Täter, Schreiben des Montenegriners Vojin Čejovic (griech orth., Tischler) aus Podgorica an Stadtkommandant Obstlt. Andreati, 15. 6. 1917, ÖStA/KA/Militärgerichtsarchiv, Akten des Gerichts des Kreiskommando Podgorica, Fasz. 5561, K 339/17.
- Urbach, Dr. Josef:** Die Geschlechtskrankheiten und ihre Verhütung im k.u.k. Heere, in der k.k. Landwehr und in der k.u.k. Kriegsmarine mit vergleichender Berücksichtigung fremder Staaten. (=Militärärztliche Publikationen 142). Wien und Leipzig 1912.

Vasold: Grippe (2008).

Vorschrift über die Verhütung und Bekämpfung der Infektionskrankheiten im k.u.k. Heer, N-25 (1911).

Zinner, Franz: Das k.u.k. Reservespital Brünn. In: Der Militärarzt 51, 6 (14.4.1917), S. 112.

Zusammenfassung

AN DER SEXFRONT: Belgrad, Cetinje und Lublin unter österreichisch-ungarischer Besatzungsmacht im Ersten Weltkrieg

„Mars und Venus sind Bruder und Schwester“, schrieb Ludwig von Thallóczy, seines Zeichens höchster ziviler Beamter des österreichisch-ungarischen Besatzungsregimes in Serbien mit Arbeitsplatz in Belgrad. Seine Aussage stellte gewissermaßen ein Resümee dar, da sie nicht erst für die österreichisch-ungarische Etappe des Ersten Weltkriegs Gültigkeit bekam. Im Umfeld von Garnisonen waren stets Bordelle angesiedelt und Feldzüge begleitet von Prostituierten und sexuell übertragbaren Krankheiten. Der Erste Weltkrieg jedoch bedeutete nicht nur für die operative Kriegsführung und der Heimatfront eine Totalisierung, sondern auch an der „Sexfront“.

Dieser Beitrag geht der Frage nach der Verknüpfung militärischer Interessen aufgrund der Notwendigkeiten des Krieges und des Zusammenlebens der Repräsentanten der Besatzungsmacht untereinander sowie mit der Bevölkerung in den von Österreich-Ungarn besetzten Ländern nach. Das Handeln und die Beurteilung durch das Militär und die Vorstellungen den Problemen Herr werden zu können, stehen zunächst im Vordergrund. Der Blick wird auf die Hauptstädte der österreichisch-ungarischen Militärgeneralgouvernements gerichtet, da dort die Verwaltungsstrukturen verdichtet waren und die Bevölkerung die unterschiedlichste Zusammensetzung und die höchste Fluktuationsrate aufwies. Die radikal veränderte Zusammensetzung der jeweiligen Stadtbevölkerung und das relativ friedliche Umfeld bereiteten den Boden für zusätzliche Konflikte und zwischenmenschliche Begegnungen.

Der Etappenraum als das Gebiet zwischen der Heimat und der Front besaß spezielle Aufgaben

im Hinblick auf die Kriegserfordernisse. Im Falle der drei von Österreich-Ungarn errichteten Militärgeneralgouvernements in Polen, Montenegro und Serbien, übernahmen die Soldaten auch die Zivilverwaltung. Von besonderer Bedeutung waren die jeweiligen Hauptstädte, Lublin, Cetinje und Belgrad, als Sitz der Gouvernements und als Verkehrsknotenpunkte. Die bunt zusammen gewürfelte Bevölkerung und die Absenz von körperlicher Unversehrtheit bedrohender Umstände führten zu einem regen Beziehungsgeflecht innerhalb der so unterschiedlichen Bewohner. Die strengen konventionellen Ketten jener Zeit wurden aber nur gelockert, nicht zerbrochen. Beziehungen ergaben sich meist innerhalb sozialer Schichten und Ehrenräte wachten über das Freizeitleben der Offiziere. Dennoch läuteten die Verhältnisse die Situation in der Zwischenkriegszeit bereits ein. Für das Militär bedeutete die Besatzungsgesellschaft der Hauptstädte einen besonderen Mikrokosmos, in dem es die Disziplin aufrechtzuerhalten und die militärischen Etappenaufgaben zu erfüllen galt.

Das Freizeitverhalten der Besatzungsgesellschaft stellte die Militärverwaltung vor große Probleme, vor allem dessen Auswirkungen:

Geschlechtskrankheiten, sowie das geheime und die Organisation des professionellen Prostitutionswesens. Beleuchtet man die Studien, die nach Kriegsende veröffentlicht wurden, wird daraus deutlich, dass die Anstrengungen des Militärs gerechtfertigt, aber bei weitem nicht ausreichend waren. Vor allem die Geschlechtskrankheiten ebten im Gegensatz zu anderen Infektionskrankheiten niemals ab. Im Gegenteil. Es hieß rasch und pragmatisch, moralische Bedenken hinter sich lassend, zu handeln. Die relativ öffentliche Diskussion über diese Thematik ist ebenso markant, wie das Aufbrechen alter Handlungsmuster und Eingestehen neuer Erkenntnisse: Etwa, dass die Ansteckung zwischen Front- und Etappengebiet einerseits und der Heimat andererseits keiner Einbahnstraße entsprach. Für das Militär bedeutete der Kampf gegen die Geschlechtskrankheiten nichts weniger als dass sie erkrankte Soldaten von der Front fernhielten und die Besatzungsverwaltung vor die Tatsache stellten, mehr medizinische Einrichtungen zu schaffen und Medikamente zur Heilung in Zeiten der Einfuhrverbote und des Materialmangels zu beschaffen.